

УДК 347.623

А. Є. Шевченко, Р. А. Калюжний, І. М. Петренко

РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН (НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХVІІІ СТ.)

У статті схарактеризовано роль православної церкви у регулюванні шлюбно-сімейних відносин у Російській імперії на прикладі Південної України останньої чверті ХVІІІ ст. Доведено, що у зв'язку з посиленням ролі самодержавства і Російської православної церкви у Південній Україні звичаєве право, що регулювало шлюбно-сімейні відносини, поступово відмирає. Шлюби, розлучення та інші напрями шлюбно-сімейних відносин стали компетенцією церковної влади, нею регулювалися й освячувалися.

Ключові слова: православна церква, шлюбно-сімейні відносини, світська влада, держава, законодавство Російської імперії.

В статтє охарактеризована роль православної церкви в регулюванні брачно-сімейних отношений в Российской империи на примере Южной Украины последней четверти ХVІІІ ст. Доказано, что в связи с усилением роли самодержавия и Русской православной церкви в Южной Украине обычное право, которое регулировало брачно-сімейные отношения, постепенно отмирает. Браки, разводы и другие направления брачно-сімейных отношений стали компетенцией церковной власти, ею регулировались и освящались.

Ключевые слова: православная церковь, брачно-сімейные отношения, светская власть, государство, законодательство Российской империи.

The role of Orthodox Church in marriage-family relations in Russian empire on the example of South Ukraine in the end of the 18-th century is analyzed in the article. The author tries to prove that customary law was gradually dying because of strengthening the role of autocracy and Orthodox Church in the South Ukraine. Marriages, divorces and other directions of marriage-family relations became the competence of church authority, they were regulated and sanctified by Church.

Key words: Orthodox church, marriage-domestic relations, society power, state, legislation of the Russian empire.

Православна церква в Російській імперії відігравала роль одного з важливих соціальних інститутів, який активно взаємодіяв зі світською владою. Причому протягом другої половини ХVІІІ ст. посилюється вплив останньої на духовенство, яке було змушене виконувати дедалі більше функцій з нагляду не лише за дотриманням мирянами християнської віри та її обрядів, а й за їхньою законслухняністю й прихильністю до влади. До компетенції церкви належали й шлюбно-сімейні відносини, які є найбільш консервативними в суспільстві. Духовна влада зобов'язана була їх регулювати та виорядковувати відповідно до державної політики світської влади. У ХVІІІ ст. відбулися важливі зміни в системі шлюбно-сімейного законодавства Російської імперії. Вони стосувалися переважно посилення контролю церкви в різних галузях життя, зокрема й у шлюбних відносинах, а майновий характер угоди про шлюб, як це було раніше, відступав на другий план; сам же шлюб визнавався одним із церковних таїнств.

Роль православної церкви у шлюбно-сімейних відносинах на півдні України в останній чверті ХVІІІ ст. належить до маловивчених проблем. Однак деякі її аспекти знайшли своє відображення у працях дослідників. Значний інтерес становлять праці відомого історика і правознавця М. Ф. Владимирського-Буданова, присвячені аналізу законодавчого регулювання

шлюбно-сімейних відносин [1]. Вони містять цінний матеріал, який дозволяє проаналізувати етапи регламентації церковною і світською владою шлюбно-сімейних відносин у державі. Дослідженню шлюбно-сімейних відносин в Україні впродовж XVI–XVIII ст. присвячено низку праць відомого українського етнографа та історика О. І. Левицького [2]. У монографії сучасного російського історика М. К. Цатурової досліджено умови й порядок укладання та розірвання шлюбу, правове регулювання сімейних відносин, проаналізовано велику кількість законодавчих актів, інших документів церковного права, що стосувалися шлюбно-сімейних відносин [3]. Однак автор приділила увагу аналізу впливу православної церкви на шлюбно-сімейне законодавство на всій території Російської імперії, не акцентуючи на Південноукраїнському регіоні. Незважаючи на це, аналіз законодавчої бази уряду Російської імперії, Синоду щодо регулювання шлюбно-сімейних відносин, висновки М. К. Цатурової мали величезне значення для дослідження обраної теми статті.

У працях відомого дослідника історії Російської православної церкви на півдні України наприкінці XVIII – початку 60-х рр. XIX ст. І. І. Лимана приділено увагу ролі церкви в регулюванні шлюбно-сімейних відносин [4]. Автор, аналізуючи державну регламентацію функцій духовенства щодо парафіян і практику пастирської діяльності на півдні України, звертає увагу й на таку важливу сферу впливу церкви на вірян, як шлюбно-сімейні відносини. І. І. Лиман дійшов висновку, що у визначених хронологічних межах дослідження держава приділяла значну увагу регламентації функцій духовенства щодо парафіян, що було зумовлено тією роллю, яка відводилася православній церкві в системі суспільно-політичних відносин.

Однак слід констатувати, що недостатньо вивченими залишаються деякі аспекти загальної проблеми, як-от: вплив звичаєвого права на церковне (канонічне) у сфері шлюбно-сімейних відносин, цілеспрямоване встановлення монополії Російської православної церкви на півдні України в останній чверті XVIII ст. у системі сімейних відносин після остаточної втрати Гетьманщиною автономії, що було одним із виявів імперської, великодержавної політики правителів Російської імперії.

Метою цієї статті є дослідження впливу православної церкви на шлюбно-сімейні відносини у Південній Україні в останній чверті XVIII ст.; з'ясування ролі церкви у процесі укладання й розірвання шлюбів, що було зумовлено специфікою означеного регіону; обґрунтування того, що така політика була спрямована на уніфікацію шлюбно-сімейного законодавства у державі, на нівеляцію національних особливостей, традицій українського народу.

Окремі регіони України протягом тривалого часу входили до складу іноземних держав, які відрізнялися одна від одної політичним устроєм, умовами соціально-економічного розвитку і конфесійною ситуацією. Специфікою півдня України було те, що з кінця 20-х – початку 30-х рр. XVIII ст. відбувається подальше заселення цієї території, зумовлене стихійним переходом українців, організованим переселенням царським урядом державних селян, поверненням запорожців на старі місця, а також поселенням на Півдні вихідців із сусідніх держав. З метою прискорення заселення краю та зміцнення своїх позицій у Причорномор'ї царський уряд вдався у 50-х рр. XVIII ст. до поселення тут іноземних військовослужбовців (сербів, хорватів, македонян, молдован та ін.), котрі погодилися перейти на військову службу до Росії й поселитися на її окраїнах, а також росіян-розкольників, котрі жили в Речі Посполитій та Туреччині. Тож соціальний та етнічний склад населення був неоднорідним, а це, безумовно, також впливало на норми поведінки та морально-звичаєві правила. Оскільки Південна Україна була інтернаціональним краєм, тут частими були змішані шлюби, що сприяло взаємовпливам народів у культурі та побуті [5, с. 22]. Через специфіку регіону взаємовпливів зазнав і сам обряд вінчання. Найчастіше спостерігалася мішанина обряду російського з українським [6, с. 34].

1775 р. зусиллями імперської антинаціональної політики російського царату було ліквідовано Запорозьку Січ. Ця подія відкрила нову сторінку у взаєминах офіційної церкви та мирян на півдні України. Іменним указом від 9 вересня 1775 р. передбачалася трансформація церковно-територіального устрою Південної України та об'єднання її земель під зверхністю одного єпархіального архієрея. Духovenство ж на землях Запорозької Січі підпорядковувалося київському митрополиту і російській церковній ієрархії (останній – з кінця XVII ст.), але

фактично ця норма порушувалася [7, с. 5]. Насправді церква перебувала у значно більшій залежності від місцевої влади в особі Коша, аніж від вищих державних органів Російської імперії. Вона зберігала зорієнтованість на інтереси парафіян, а не держави. Руйнування Січі знаменувало для краю початок переходу до нового рівня інтеграції церкви в загальноімперські структури, а отже, і до орієнтації місцевого духовенства на нову імперську політику. Церква, яка колись концентрувала в собі все найсвідоміше, що було в українському народі, тепер цілком утратила розуміння його інтересів, очужила до його потреб і збайдужіла до всього, що лежало поза її власними класовими інтересами [8, с. 74].

Російський уряд бачив у церкві та релігійності певний критерій лояльності населення до уряду та засіб контролю над цим населенням [9, с. 72]. Тим самим царське самодержавство прагнуло перетворити духовенство Південної України на пастирів, домінантою в діях яких було чітке дотримання розпоряджень центру. Російська православна церква була найбільш впливовою ідеологічною інституцією, використовуваною царським самодержавством і для насадження серед населення вірнопідданських почуттів, русифікації українського населення тощо.

Держава намагалася перетворити духовенство на провідників її політики, котрі своєю діяльністю мали забезпечувати ефективну реалізацію планів імперської влади. Однак вдалося це далеко не в повному обсязі. Адже на заваді стали хиби нормативного регулювання функцій духовенства і недостатня підготовленість духовних осіб, традиції та специфіка Південного краю, залежність духовенства від парафіян, інтереси яких здебільшого не збігалися з інтересами держави.

Основний тягар освоєння регіону на початковому етапі випав на долю українців. У їхньому середовищі здавна існувала традиційна система цінностей сімейного життя, що вирізнялася консервативністю. Шлюбно-сімейні відносини в Україні було регульовано переважно нормами звичаєвого та церковного права. Зазвичай українські хлопці приводили дружину в батьківський дім, а дівчата ставали невістками в сім'ї чоловіка. Але й прийомцтво – поселення зятя в родині тестя – теж було досить поширеним. Існувало навіть кілька різновидів прийомцтва: за бажанням, за запрошенням, з волі батьків. Останній був поширений на півдні України. З таким прийомом поводитися майже так, як з найманим робітником, і лише через десять років він мав право на певну частку майна. Приймак з волі батьків не міг представляти сім'ю на сільському сході та цехових зборах у місті, бо він не був господарем.

Однак у XVIII ст. у шлюбно-сімейну сферу життя суспільства починає втручатись і світська влада, прагнучи поставити під контроль функції церкви. Означена політика в повному обсязі поширювалась і на таку сферу взаємин духовенства з парафіянами, як участь у таїнствах. Ця церковна справа також піддавалась регламентації державою. Найбільшої регламентації з боку центральної влади зазнало таїнство шлюбу.

До 1775 р. на півдні України шлюбно-сімейні відносини перебували переважно під контролем громади, місцевих органів влади, а не церкви. Зокрема, Запорозький Кіш особливим ордером у 1765 р. наказав самарському полковнику О. Козирі негайно припинити зловживання священників, які вимагали надмірні кошти за вінчання молодих пар.

Починаючи з 1775 р. церковне шлюбне право зазнало значного впливу російського цивільного шлюбного права, а саме у сфері визначення умов і укладення шлюбу, а також його розірвання.

Норми права, що регулювали шлюбно-сімейні відносини, станом уже на 1775 р. були настільки заплутаними й у багатьох аспектах неузгодженими, що парафіяльному духовенству орієнтуватись у них було досить важко. Духовенство, зокрема нижчі його чини, пристосовуючись до потреб парафіян, частіше використовували норми звичаєвого права, ніж церковного, під час укладання та розірвання шлюбів, що викликало невдоволення у церковних ієрархів [10, с. 3]. Нові ж документи, ухвалені вищими органами влади, здебільшого не тільки не спрощували орієнтації священників у питаннях здійснення таїнства, а навпаки, ускладнювали її.

Документів із цього приводу з'являлося чимало. Однак не лише заплутаність законодавства була причиною його порушень. Відбувалася трансформація релігійної свідомості самих

парафіян, передусім представників привілейованих верств, на що вплинула, зокрема, політика самої держави щодо підпорядкування духовної влади світській. Вільніше, ніж у допетровські часи, почувалися у взаєминах із духовенством і представники нижніх верств. Для Південної України після ліквідації Нової Січі в цьому відіграла певну роль і традиція запорозьких козаків, які розглядали духовенство як рівне, а то й підпорядковане собі. До того ж усталене у свідомості переселенців уявлення про Південноукраїнський регіон як про вільний край давало їм підстави бути більш вільними в питанні дотримання деяких формальностей під час укладання шлюбу. Як наслідок, парафіяни, які згідно із чинними нормами церковного та цивільного шлюбного права не могли вступати в подружні стосунки з певними особами, вважали за можливе тиснути на парафіяльних священиків або ж спокушали їх винагородою за незаконні дії [11, с. 282].

Наприкінці XVIII ст. вийшла низка указів, якими було визначено мінімальний вік осіб, котрі могли брати шлюб. Сама поява підтверджень необхідності дотримання правил стосовно заборони шлюбів тих, чий вік не відповідав передбаченому нормами права, свідчить, що ця заборона порушувалась. Причому порушувалась і через матеріальну зацікавленість, і через незнання законів, і під тиском. Синод спеціальним указом від 5 серпня 1775 р. виступив проти частих шлюбів між малолітніми, а також проти одруження дітей без згоди батьків і кріпаків без згоди поміщиків. Синодськими указами від 31 липня 1779 р. і 10 грудня 1781 р. знову було підтверджено заборону вінчати малолітніх [12, с. 111].

Влада спеціально регламентувала заборону вінчання парафіян без отримання згоди на це від осіб, у підпорядкуванні яких перебували останні. Зокрема, указом 1783 р. Синод підтвердив заборону вінчати військових без отримання на те письмових свідоцтв полкових командирів: «...Підтвердити усім парафіяльним священикам, щоб вони людей військових чинів без відома і письмових свідчень полкових командирів ні під яким виглядом не вінчали...» [13, арк. 2]. Це призвело до законодавчого розмежування компетенції парафіяльного та військового духовенства у справі вінчання. Однак на практиці траплялися порушення цього розпорядження. Зокрема, у 1786 р. молодший сержант третього Білоруського мушкетерського батальйону Іван Нейман, не маючи від командирів дозволу, дав грошей священику села Перешепина Матвію Цугаловському, який обвінчав його з дівкою Мариною. Коли справу було передано до Олексопольського духовного правління, священик наполягав на тому, що нібито І. Нейман запевнив його, що отримав згоду на шлюб у свого ротного командира поручика Карла Абелімазова. Справа закінчилася тим, що на Матвія Цугаловського було накладено штраф і наказано подати розписку, в якій він взяв на себе зобов'язання не одружувати військовослужбовців без письмових свідоцтв на те полкових командирів [14, с. 134–139].

Кілька документів вищих органів влади визначали характер заборони шлюбів між особами, які перебували в певних ступенях спорідненості або свояцтва. Система одно-, дво-, трирідної спорідненості та свояцтва, їх ліній висхідних, низхідних, бокових ступенів, які не давали права брати шлюб, була досить складною. Часто самі молодий і наречена навіть не підозрювали, що вони мають відповідні перешкоди для вінчання. Далеко не завжди спрацьовувало передбачене для запобігання таким незаконним шлюбом обов'язкове оголошення церковнослужителем у церкві прилюдно про те, що певні особи бажають вінчатись, із запитанням до парафіян, чи не знає хто будь-яких перешкод для укладання шлюбу. Не був запорукою законності шлюбу й обшук, тобто попереднє з'ясування церковнослужителями через розпитування самих молодого та нареченої, їхніх родичів і поручителів, вивчення письмових документів на предмет перешкод для вінчання.

На півдні України було чимало порушень під час укладання шлюбу, частими були незаконні шлюби, які виявляли через багато років після їх укладення, випадково з'ясувавши, що подружжя ще до вінчання перебувало в якійсь спорідненості або свояцтві. З'ясувати такі обставини заздалегідь, особливо якщо особи, які бажали взяти шлюб, приховували їх, церковнослужителям було важко. Для Південної України періоду її інтенсивного заселення та колонізації ця проблема набула більшої актуальності, ніж для багатьох інших регіонів, оскільки через новизну населених пунктів і поповнення мешканців новими переселенцями з багатьох регіонів Росії, України та інших слов'янських держав церковнослужителі здебільшого не були добре знайомі зі своїми парафіянами.

Гостро стояла проблема недопущення шлюбів серед людей, котрі мали духовну спорідненість, зокрема кумів. Іноді таку спорідненість було важко виявити, оскільки при хрещенні однієї особи могло бути кілька пар хрещених батьків, причому не всі вони записувались у метричні книги, тому простежити документально їх духовну спорідненість було неможливо. Ще важче було простежити відсутність шлюбів серед дітей пар хрещених батьків, що також заборонялось і каралося церквою.

Крім того, було безліч документів та указів, які регламентували умови укладення шлюбів православних з іновірцями, регулювали право жінок на повторний шлюб після засудження на довічне ув'язнення їхніх чоловіків. Були документи, які обумовлювали необхідність проведення вінчання в церквах, визначали дні, у які можна було здійснити таїнство [15, с. 380, 511; 16, с. 404, 611; 17, с. 30, 271, 378; 18, арк. 69]. Тож маємо змогу приблизно уявити ті труднощі, які мало духовенство у зв'язку з регулюванням шлюбно-сімейних відносин у Південній Україні.

Деякі священики могли також порушити закон заради матеріального зиску або для задоволення бажання світських осіб, від яких вони перебували в певній залежності, що стало причиною численних порушень правил укладення шлюбів і, як наслідок, чергових підтверджень південноукраїнськими архієреями неприпустимості цього на майбутнє. Загалом справи про незаконні шлюби становили значний відсоток серед справ про порушення підлеглих духовного відомства, що розглядалися консисторіями та духовними правліннями Південної України в останній чверті XVIII – середині XIX ст. [11, с. 287].

Церква та держава були налаштовані проти розірвання шлюбів. Вони робили все для того, аби примирити подружжя і не довести справу до розлучення. Існувало навіть так зване тимчасове розлучення, доки справа вирішувалася за законом [19, с. 106–107]. У XVI–XVII ст. в Україні, згідно зі звичаєвим правом, для законного оформлення розлучення не потрібно було звертатися до світської чи духовної влади. Робилося це так: скликалися родичі, котрі пильно обмірковували справу, і коли з'ясовувалося, що подружжя мало рішучий намір розійтись, домовлялися, як забезпечити подальше виховання дітей (коли вони були), розподілити майно. Чоловік і дружина, які розлучалися, давали один одному «розпусні листи», «потім обоє ставали перед урядом (світським або духовним), клали перед ним свої листи, стверджуючи їх усним признанням, уряд вписував ті листи до своїх актів – і справі був кінець» [20, с. 11].

Розлучення ж у XVIII ст. в Російській імперії могло відбутися лише з офіційного дозволу верховної влади в разі наявності відомостей про те, що шлюб був незаконним, або ж з ініціативи одного з подружжя. Причому розірвання шлюбу відрізнялося від його припинення. Підставою для останнього була смерть одного з подружжя, тоді як розірвання могло відбуватися, крім випадків незаконності самих шлюбів, у разі заслання одного з подружжя на каторгу чи довічне поселення, за наявності клопотання у разі тривалої відсутності чоловіка або дружини, а також за позовом про розлучення. Основними підставами для таких позовів визнавалися фізична нездатність чоловіка або дружини до подружнього життя та перелюб.

Що ж до приводу для розлучення через фізичну нездатність до подружнього життя, то відповідний позов можна було подавати лише через три роки після вінчання [3, с. 81]. До того ж обов'язково мало бути проведене медичне обстеження. Так, у 1784 р. за поданням Катеринославського духовного правління до Слов'янської духовної консисторії слухалася справа про фізичну нездатність до подружнього життя купця Афанасія Селезньова, який проживав у містечку Новоселиці Катеринославського повіту з дружиною Тетяною Єгоровою, з котрою вже 8 років перебував у законному шлюбі. Причому батько віддав її заміж за А. Селезньова у 14 років. Після відповідного медичного обстеження А. Селезньова лікарями Савою Копитовським і Андрієм Сагредою було підтверджено його фізичну неспроможність до шлюбу. Справа закінчилася позитивно: Т. Єгоровій було дано розлучення і дозволено повторно взяти шлюб [14, с. 89–92].

Досить важко було отримати розлучення, подавши позов зі звинуваченням у перелюбі. Церква визнавала, що внаслідок перелюбу розірвання шлюбу необов'язкове: подружжя могло й примиритися. Тому в справах про перелюб перевага віддавалася впливу на подружжя моральними та релігійними засобами, аби не довести справу до розірвання шлюбу. Спеціально

обумовлювалося. що для позитивного вирішення справи про перелюб повинні бути серйозні докази, головними з яких визнавалися лише два: свідчення двох або трьох наочних свідків перелюбу та народження дитини поза законним шлюбом [21, с. 122]. Існував також закон, згідно з яким, якщо чоловік звинувачував дружину в перелюбі і не зміг цього довести, дружина мала право вимагати розлучення. Однак на практиці іноді можна було довести перелюб чоловіка і не отримати розлучення.

Справ про перелюб південноукраїнською єпархіальною владою в період останньої чверті XVIII ст. розглядалося відносно небагато. Втім ознайомлення із цими справами не дає підстав стверджувати, що така невелика кількість є свідченням того, що духовенство краю успішно виконувало функцію морального виховання і впливу на парафіян щодо дотримання подружньої вірності. У 1778 р. за позовом Самарського духовного правління слухалася справа у Слов'янській духовній консисторії про подвійний шлюб Євдокії Кривоносенкової. Вона вже мала одного чоловіка – козака Гадяцького полку Івана Кривоносенкова, з яким у 15-річному віці була вінчана законним шлюбом, а потім втекла від нього через жорстоке ставлення до неї чоловіка, взяла інший шлюб із Дмитром Бойком, який знав про те, що його дружина вже має одного чоловіка. На момент розгляду справи подружжя втекло [14, с. 62–67, 72–74].

Навіть за наявності очевидних доказів перелюбу єпархіальна влада, за якою низкою указів зберігалася право відмовляти в позовах про розлучення, не передаючи справу до Петербурга (це повноваження центральна влада могла делегувати безболісно для себе), пріоритетом уважала збереження родини, створеної в результаті законного вінчання [21, с. 122].

Південноукраїнські єпархії не були щодо цього винятком: і в сусідніх українських єпархіях, і загалом у державі кількість розлучень була незначною. Але специфіка Півдня все ж давалася знаки: тут, на відміну від ситуації в імперії загалом, більшість шлюбів розривали через наявність в одного з подружжя іншого, законного, чоловіка або дружини. Зважаючи на всі труднощі, які траплялися на шляху позивачів про розлучення, цілком зрозуміло, чому деякі з таких осіб й інші мешканці Південного краю, які розуміли невеликий шанс бути задоволеними в позові, не подавали його, а обирали набагато ефективніший спосіб позбавлення небажаних зв'язків – втечу. Оскільки нове вінчання відбувалося не в тому населеному пункті, де мешкали законні чоловік або дружина, це значно ускладнювало пошук втікачів і водночас давало досить великий шанс довго жити в незаконних подружніх стосунках. Сприяло цьому й заснування нових населених пунктів, і переселення сюди з-за кордону та інших частин імперії, і внутрішня міграція, деякий час не обмежена кріпосним правом, перебування в краї значної кількості військових команд, які змінювали місце постійної дислокації.

Таким чином, наприкінці XVIII ст. держава приділяла багато уваги регламентації функцій духовенства щодо шлюбно-сімейних відносин парафіян, що було зумовлено тією роллю, яка відводилася православній церкві в системі суспільно-державних відносин. Заходи влади ефективно сприяли послабленню самобутності взаємин церкви та парафіян на півдні України, збільшенню традицій краю у виконанні духовенством своїх функцій. Слід наголосити, що в цьому регіоні довше, ніж в інших, зберігалися традиції регулювання шлюбно-сімейних відносин нормами звичаєвого права, а не церковними канонами. Але згодом, у зв'язку з посиленням ролі російського самодержавства і православної церкви у Південній Україні, звичаєве право відмирає. Шлюби, розлучення та інші напрями шлюбно-сімейних відносин стали прерогативою церковної влади, нею регулювалися й освячувалися.

Подальші розвідки з означеної проблематики будуть спрямовані на розширення географічних і хронологічних меж дослідження та з'ясування того, як еволюціонувала політика уряду, Синоду Російської імперії щодо ролі православної церкви у шлюбно-сімейних відносинах.

1. Владимирский-Буданов М. Ф. Черты семейного права Западной России в половине XVI века / М. Ф. Владимирский-Буданов // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. Кн. 4. – [Б. м. : б. и.], 1890 ; Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов н/Д : Феникс, 1995.

2. Левицький О. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. / О. Левицький // Архив Юго-Западной России. Ч. 8, т. III. – [Б. м. : б. и.], 1909; Левицький О. «Сговор малолетних» (страница из истории брачного права на Украине XVI ст.) / О. Левицький // Киевская старина. – 1906. – № 1; Левицький О. О семейных отношениях в Юго-Западной Руси в XVI–XVII веках / О. Левицький // Русская старина. – 1880. – № 11; Левицький О. Невінчані шлюби на Україні / Орест Левицький // Записки Українського наукового товариства в Києві. – 1909. – Кн. III.
3. Цатурова М. К. Русское семейное право XVI–XVIII вв. / М. К. Цатурова. – М. : Юрид. лит., 1991.
4. Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. / І. І. Лиман. – Запоріжжя : Тандем-У, 2004; Лиман І. І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775–1861) / І. І. Лиман. – Запоріжжя : Тандем-У, 2004; Лиман І. І. Духовний суд у справах про перелюб (кінець XVIII – перша пол. XIX ст.) / І. І. Лиман // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст. – 2000. – Вип. 5.
5. Борисенко В. К. Нова весільна обрядовість у сучасному селі (на матеріалах південно-східних районів України) / В. К. Борисенко. – К. : [б. в.], 1979.
6. Єгоров Є. С. Великі-Копані (на Херсонщині) / Є. С. Єгоров // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. Секція «Етнографія, лінгвістика». – 1925. – Ч. 23.
7. Ластовський В. В. Канонічне право: особливості еволюції в Україні в епоху феодалізму / В. В. Ластовський. – Черкаси : [б. в.], 2002.
8. Мордвінцев В. М. Російське самодержавство і Українська православна церква в кінці XVII–XVIII ст. : навч. посібник / В. М. Мордвінцев. – К. : [б. в.], 1997.
9. Шиян Р. Особливості церковного устрою та релігійного життя південноукраїнського козацтва в останній чверті XVIII ст. / Р. Шиян // Міжконфесійні взаємини на півдні України XVIII–XX століття / [Бойко А. В., Ігнатуша О. М., Лиман І. І. та ін.]. – Запоріжжя : [б. в.], 1999.
10. Фотинский О. К характеристике семейных и общественных отношений казачества в последние годы существования Сечи Запорожской / О. Фотинский // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. Кн. 15. – [Б. м. : б. и.], 1901.
11. Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX ст. / І. І. Лиман. – Запоріжжя : Тандем-У, 2004.
12. Гольцев В. А. Законодательство и нравы в России XVIII века / В. А. Гольцев. – СПб. : [б. и.], 1896.
13. Державний архів Полтавської області (Держархів Полтавської області), ф. 801, оп. 1, спр. 795.
14. Яворницький Д. І. До історії степової України / Д. І. Яворницький. – Д. : [б. в.], 2004.
15. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания. Т. III. – Петроград : [б. и.], 1915.
16. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания. Т. I. – Петроград : [б. и.], 1910.
17. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания. Т. IV. – Петроград : [б. и.], 1912.
18. Держархів Полтавської області, ф. 801, оп. 1, спр. 820.
19. Руднев М. Церковное судопроизводство по делам о расторжении брака / М. Руднев // Христианское чтение. – 1902. – № 1.
20. Орленко Л. Шлюбна розлука в Гетьманщині в XVIII ст. / Л. Орленко // Україна. – 1914. – Кн. 4.
21. Лиман І. І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775–1861) / І. І. Лиман. – Запоріжжя : Тандем-У, 2004.

Надійшла до редколегії 14.07.2011

УДК 342.15; 342.3

Н. П. Свиридюк

НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ У КОНТЕКСТІ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті розглянуто співвідношення змісту категорій національного суверенітету та національної держави. Розкрито правові засади розвитку національної держави в Україні.

Ключові слова: нація, народ, національний суверенітет, національна держава, суверенітет держави.